

**THE LEVEL OF PUBLIC SUPPORT FOR THE PUTIN REGIME AGAINST
THE BACKGROUND OF THE RUSSIAN FEDERATION'S WAR
AGAINST UKRAINE**

Oleh Kondratenko,

e-mail: olegkondratenko737@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1905-934X>

*Kuras Institute of Political and Ethnic Studies NAS of Ukraine,
Ukraine, 01011, Kyiv, General Almazov st., 8*

Victor Lytovchenko,

e-mail: viktorplo8@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0532-0188>

*Separate Subdivision of the National University of Life and Environmental
Sciences of Ukraine "Nizhyn Agrotechnical Institute",
Ukraine, 16600, Nizhyn, Shevchenko st., 10*

Abstract

The aggressive foreign policy of the Russian Federation is based on the support of both elites and broad sections of the population. The majority of Russian society no longer considers the normalization of relations with the West, which is perceived as increasingly hostile. For social consolidation, Russian propaganda replicates a narrative about the hostile geopolitical environment in which Russia is supposedly located, which thus acquires the virtual image of a "surrounded fortress"? For Russian society, the problems of the state's foreign policy successes and the revival of its imperial greatness are more urgent than ordinary social issues. Russian society cultivates the imperative of a special civilizational (Eurasian) mission of the Russian Federation in the context of its revival as a superpower by restoring full control over the post-Soviet space. Therefore, the purpose of the article is to highlight the imperial attitudes of Russian society.

Against the background of inciting anti-Americanism, Russian society actively supports the aggressive policy and military actions of the Russian Federation against a number of post-Soviet countries. This state of affairs allows V. Putin to secure a fairly high political rating. For its part, Russian society ensured a high level of support for Russian aggression during the attempted annexation of Crimea in 2014 and the start of full-scale aggression against Ukraine on February 24, 2022. Various sociological institutions have established that since the full-scale invasion of Russia into Ukraine, the level of support for military actions in the Russian society, on average, was not less than 70%. To substantiate his claims to Ukrainian territories, V. Putin periodically resorts to a pseudo-historical narrative about Ukrainians and Russians as a single people.

Keywords: Russian Federation, aggression, Russian society, propaganda, public support for aggression

РІВЕНЬ СУСПІЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ПУТІНСЬКОГО РЕЖИМУ НА ТЛІ ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Олег Кондратенко,

e-mail: olegkondratenko737@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1905-934X>

*Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса,
НАН України, Україна, 01011, Київ, вул. Генерала Алмазова, 8*

Віктор Литовченко,

e-mail: viktorplo8@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0532-0188>

*Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і
природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут»,
Україна, 16600, Ніжин, Чернігівська обл., вул. Шевченка, 10*

Анотація

Агресивна зовнішня політики Російської Федерації базується на підтримці як еліт, так і широких верств населення. Переважна частка російського суспільства більше не розглядає нормалізації відносин із Заходом, який сприймається дедалі вороже. Для суспільної консолідації російською пропагандою тиражується наратив про вороже геополітичне середовище в якому нібито перебуває Росія, котра набуває таким чином віртуального образу «оточеної фортеці». Для російського суспільства більш нагальними є проблеми зовнішньополітичних успіхів держави та відродження її імперської величі, аніж пересічні соціальні питання. В російському суспільстві культивується імператив про особливу цивілізаційну (євразійську) місію РФ у контексті відродження її у якості наддержави шляхом відновлення повного контролю над пострадянським простором. Отже, метою статті є дослідження і висвітлення імперських настроїв російського суспільства.

На тлі розпалювання антиамериканізму російське суспільство активно підтримує агресивну політику та воєнні дії РФ щодо низки пострадянських країн. Такий стан речей дозволяє В. Путіну забезпечувати доволі високий політичний рейтинг. Зі свого боку російське суспільство забезпечило високий рівень підтримки агресії РФ у ході спроби анексії Криму у 2014 р. та початку повномасштабної агресії проти України 24 лютого 2022 р. Різними соціологічними інституціями встановлено, що від моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну рівень підтримки воєнних дій у російському суспільстві, у середньому, не був меншим за 70%. Для обґрунтування своїх претензій на українські території В. Путін періодично вдається до псевдоісторичного наративу про українців і росіян як єдиний народ.

Ключові слова: Російська Федерація, агресія, російське суспільство, пропаганда, суспільна підтримка агресії

Постановка проблеми. Реалізація стратегії зовнішньої політики будь-якої держави багато в чому залежить від підтримки національних еліт та широких верств населення. Російську ідентичність та її зовнішню політику можна схарактеризувати як експансіоністську. Не в останню чергу це пояснюється тим, що російський народ має імперську психологію, свідомість, характер, ментальність тощо. Саме такий стан речей дозволяє не одному поколінню російських правителів заручатися підтримкою широких суспільних верств у провадженні своєї експансіоністської та загарбницької політики, яка бере початок ще з часів Улусу Джучі (Золотої Орди) правонаступницею

якого стала Московська держава, що поступово трансформувалася в Російську імперію, пізніше в СРСР, а згодом у сучасну Російську Федерацію. Ця відносно нова пострадянська автократія прагне відновити свій імперський вплив на колишніх теренах, які наразі стали самостійними суверенними державами.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Науковий інтерес до проблематики російської агресивної політики та рівня її суспільної підтримки останніми роками дедалі збільшується. Ця тематика стала об'єктом наукового інтересу як українських, так і зарубіжних науковців та експертів. Серед українських дослідників, які приділяли увагу інформаційному впливу на російську ідентичність, російській пропаганді, рівню підтримки росіян В. Путіна на тлі зовнішньополітичних здобутків слід виділити такі прізвища як А. Дробович (Drobovych vidpoviv na..., 2022), Д. Карловський (Karlovskiy, 2022), І. Кост (Kost, 2017), І. Кулініч (Kulinich, 2022), Д. Шевко (Shevko, 2021) та ін.

Значною науковою популярністю тематика російської ідентичності та рівня суспільної підтримки експансіоністської політики РФ користується й серед когорти західних дослідників. Про взаємозв'язок проектування впливу Росії на Україну із підвищенням електорального рейтингу В. Путіна й окупації Криму у 2014 р. відзначають К. Гедді (Syndrom oblozhenoi fortetsi, 2015), В. Сперлінг (Sperling, 2015) та Дж. Фрідман (Fridman, 2015); про суспільний вплив пропаганди у контексті характеристики російської опозиції як іноагентів зазначає К. Дарден (Darden, 2017); щодо підґрунтя початку гібридної агресії РФ проти України з метою недопущення в Росії Майдану акцентує у своїх публікаціях О. Мотиль (Motyl, 2015); стосовно медійної пропаганди «захисту» православ'я, етнічних росіян та російськомовних в Україні з метою виправдання збройної агресії відзначають Т. Кузьо (Kuzio, 2016) та Л. Шевцова (Shevtsova, 2014); питання пропагандистської ретрансляції образу В. Путіна як лідера-месії, рятівника Росії піднімає у своїх дослідженнях Дж. Шерр (Sherr, 2013).

Головну метою та завданнями дослідження є висвітлення імперських настроїв російського суспільства, способу їх формування та впливу на прийняття зовнішньополітичних рішень, зокрема й щодо воєнних дій Росії проти України.

Виклад основного матеріалу. Процес наростання імперських амбіцій РФ був прямо пропорційно пов'язаний з реінкарнацією авторитаризму. Відтак вже на початку 2000-х рр. з приходом до влади вихідця з КДБ В. Путіна Росія поступово перетворилася на корпоративну державу авторитарно-клеткократичного типу. Імперський наратив цивілізаційного протистояння із Заходом став визначальним чинником як внутрішньої, так і зовнішньої політики Кремля. При цьому для путінського режиму та свідомості значної частини російського населення Україна була й залишається частиною єдиного політичного й культурного простору, зоною так званого природного впливу Москви та своєрідним символічним підґрунтям російської державності (Shevko, 2021: 76).

Така неоімперська парадигма за своєю сутністю передбачає, що Україна для Росії є найважливішою державою пострадянського простору, а встановлення геополітичного контролю над нею розглядається російським режимом як цілком природне й необхідне завдання. Саме тому у російських ЗМІ вже тривалий час розганяється наратив про Україну як окуповану Заходом частину історичної Росії. Водночас акцент робиться на тому, що колективний Захід – очолюваний США здійснює контроль так званої частини російського цивілізаційного простору з допомогою радикальних націоналістичних сил. Саме внесення такого деструктиву в російський інформаційний простір та пересічну свідомість забезпечує підтримку в російському суспільстві антиукраїнських настроїв шляхом звинувачувальних закликів у фашизмі та націонал-соціалізмі.

Враховуючи фактор антизахідних настроїв у російському суспільстві, які сформувалися під впливом безпосередніх дій влади, базованих на агресивній пропаганді, РФ більше не розглядає себе частиною європейського чи західного

ліберально-демократичного суспільства. Скажімо, більша половина росіян вважає неможливим повернення дружніх відносин їх держави із провідними європейськими країнами та США. Стверджуємо, що паралельно простежуються постійні декларації російського владного істеблїшменту щодо встановлення в РФ особливого виду лібералізму (системного) – заснованого на авторитарних началах. Все це у підсумку сприяло визначенню для Росії «третього шляху» у реалізації владною верхівкою геостратегії, що не передбачала зближення її ні з Заходом, ані зі Сходом (Shevtsova, 2014).

Близько 60% росіян стурбовані, передусім, зовнішньополітичними успіхами та зміцненням геополітичного статусу Росії на міжнародній арені, аніж інноваційними трансформаціями та стабільним економічним розвитком держави. Починаючи з 2014 р. воєнні дії РФ активно супроводжувалися пропагандистською політикою щодо запобігання «кольоровій» революції в самій Росії. Водночас зауважимо, що підтримка ескалації конфлікту в Україні є ні чим іншим як намагання російського істеблїшменту зберегти путінську систему авторитаризму в умовах економічної рецесії і запроваджених санкцій. Водночас, як твердить старша наукова співробітниця Інституту Брукінгса Л. Шевцова, російському суспільству було презентовано пропагандистський медійний симулякр про захист співвітчизників у Криму і на Донбасі від українських націоналістів та протистояння розширенню НАТО до кордонів РФ (Shevtsova, 2014).

Для росіян важливішим є відновлення імперської величі їх держави, аніж збереження соціальних зав'язків на пострадянському просторі через інтеграційні проекти. Саме тому росіяни масово підтримали вторгнення до Грузії у 2008 р. та окупацію Криму у 2014 р. З іншого боку створення видимості наддержави дозволяє режиму В. Путіна здобувати внутрішньополітичні дивіденди та утримувати владу. Підтримуючи хаос в Україні, влада РФ прагне продемонструвати російському суспільству наслідки «кольорових» революцій та «нелегітимного» зміщення влади й тим самим не допустити процес ліберально-демократичних трансформацій та зберегти власний режим.

У російському суспільстві існує значний запит на імперську політику держави. У свою чергу такі імперські настрої формуються російською пропагандою, яка тривалий час тиражує наративи на кшталт «Росія встає з колін», «Росія – світова держава», «Росія – євразійська цивілізація», «Третій шлях Росії» тощо. Зрештою, в умовах нагнітання антизахідної пропаганди російськими ЗМІ свою суспільну підтримку отримують також ідеї євразійства та великодержавності. Згідно з даними соціологічних опитувань, більшість росіян визнають, що «Росія – це євразійська цивілізація, яка об'єднує в собі Схід і Захід» (Grazhdanskіe etnicheskіe і religioznoye, 2006: 25). За даними тих же соціологів, ідеї євразійства знаходять підтримку в російському суспільстві, проте це жодним чином не позначається на чисельності та якісному впливові євразійських організацій на політичні процеси в державі. Адже такі інституції створюють в Росії здебільшого декоративний політичний фон.

Інструментами забезпечення пропагандистського контенту 24/7 є російське телебачення з його «політичними» ток-шоу на провідних телеканалах за участю псевдожурналістів С. Соловйова, Д. Кисельова, О. Скабєєвої, М. Симоньян та ін. Саме такі рупори пропаганди формують порядок денний (*agenda*) російського телеконтенту, чим забезпечують культивування підтримки російської агресії як вимушеної упередженої дії. Також Росія забезпечує свій вплив через кіберпростір, мережу Інтернет, зокрема пропаганду в соціальних мережах «Однокласники», «ВКонтакте», домен «*mail.ru*» тощо. Вагоме значення для розширення культурної та мовної присутності РФ має відкриття філіалів російських вузів в країнах пострадянського простору, а також поширення там російської поп-музики і масової поп-культури, теле-, кінопродукції, популяризації російського спорту тощо (Lebedeva, 2009: 200).

В останні роки у колах російської еліти та суспільства зростає кількість тих, хто вважає пострадянський простір зоною особливих національних інтересів Росії. З доволі високим рівнем інтенсивності пропагандистські кліше тиражуються й з вуст перших осіб або політиків першого ешелону РФ. Російський диктатор В. Путін постійно звертається до апробованого ним виразу, що крах СРСР був трагедією сторіччя. Водночас, В. Путін і його оточення фактично завжди ставили під сумнів державність України. Відомий факт, що ще у 2008 р. В. Путін в одній зі своїх бесід із Дж. Бушем-молодшим заявив, що «...Україна – це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її територій – це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами!» (Blok NATO razoshelsia na blokpakety, 2008). Власне такі тези розраховані як на внутрішню, так і міжнародну аудиторію. Тобто, В. Путін з вірою намагається довести росіянам як своїм підданам, що розвал СРСР був заздалегідь зрежисований на Заході. І хоча такі вирази здаються далекими від істини та помилковими, абсолютна більшість росіян сприймають цю ідею як беззаперечну істину.

В РФ на пропагандистському рівні, підсиленому антизахідною пропагандою, активно культивуються та використовуються імперські настрої російського суспільства задля обґрунтування стратегічної необхідності повернення «несправедливо позбавленого» статусу наддержави. Можна констатувати, нині єдиною національною ідеєю в Росії є державницький націонал-патріотизм, що базується на відчутті гордості за велич своєї держави. Як, зрештою, відзначає британський вчений С. Хачінгз, що «наративи, за допомогою яких Росія проєктує свою позицію щодо України на міжнародній арені, нерозривно пов'язані з величною місією державного будівництва, що почалася наприкінці правління Єльцина та значно посилилася за часів Путіна» (Hutchings & Szostek, 2015).

Характерною рисою для російського владного й пропагандистського істеблішменту є також формування образу внутрішнього та зовнішнього ворога, розпалювання ксенофобії, а також образного перетворення Росії на «оточену фортецю». За словами американського політолога, співробітника Інституту Брукінгса К. Гедді Росія прагне до кшталту «рейганівської» Америки, тобто до Росії з сильною економікою і обороною, проте з елементом «оточеної фортеці» (Syndrom oblozhenoї fortetsi, 2015). Риторика російського керівництва також постійно підкріплюється пропагандистською діяльністю ЗМІ, зокрема щодо «змови» Заходу стосовно розчленування Росії і встановлення протекторату над її ресурсами та ядерною зброєю. Крім того, на офіційному рівні політики РФ апелюють до заяв перших осіб США щодо інтернаціоналізації ресурсів російського Сибіру в контексті нерационального розпорядження ними однією державою.

Вважаємо, що з погіршенням внутрішньої ситуації російському керівництву вдається на певний час відволікти населення від соціальних проблем з допомогою підконтрольних медіа через експлуатацію ностальгічної тези про особливість і російську пасіонарність, що, як стрижень православ'я, перебуває у ворожому оточенні, протистоїть «розбеченому» Заходу тощо. Зважаючи на це, так звана пасіонарність росіян часто використовується керівництвом РФ задля нагнітання антиамериканських настроїв. Також хвиля «кольорових» революцій на пострадянському просторі на тлі зниження рейтингу В. Путіна розцінювалася як пряма загроза його режиму та вкотре була спрямована як засіб демонізації Заходу. Звісно подібні заяви про загрозу безпеці Росії є як мінімум недоречними та розраховані, знову ж таки, на внутрішню аудиторію пересічних росіян. Саме консолідація російського населення перед надуманими загрозами є запорукою забезпечення стійкості путінському режимові. Як висловився радник президента США з нацбезпеки Дж. Салліван щодо виступу В. Путіна 21 лютого 2023 р., що «Ніхто не нападає на Росію. Є якийсь абсурд в уявленні про те, що Росія перебуває під якоюсь військовою загрозою з боку України або кого-небудь ще» (Absurdno vvazhaty, shcho Rosii shchos zahrozhuie, 2023).

Відтак російське керівництво постійно готує свою країну до війни,

демонструючи всьому світові, що РФ упорається з будь-якими викликами й тим самим натякає на неефективність запроваджених санкцій і необхідність їх зняття. Експерти стверджують, що В. Путін постійно «грає м'язами» як для блефу перед Заходом, так певною мірою з метою консолідації суспільства перед гіпотетичними/надуманими викликами, передусім задля зниження ризику розпаду держави (*Voennye nastroeniia v Rossii*, 2017). Культивування антиамериканізму актуальне також на тлі зниження рівня життя росіян, який вигідно пов'язати з діями Заходу щодо начебто безпідставного введення ним санкцій. З огляду на цю ситуацію російська влада намагається унеможливити масовість соціальних протестів і забезпечити собі подальше безпроблемне перебування при владі (*Strategiia XXI*, 2014).

Одним із центральних об'єднавчих елементів російських пропагандистських наративів стала ідея про критичну необхідність утримання України у сфері російського впливу. Така ідея пропагується як своєрідна здатність глобального протистояння колективному Заходові (*Shevko*, 2021). Саме тому під тиском пропаганди, дедалі ненависнішим стає ставлення росіян до України, яка згідно соціологічних опитувань, поряд зі США та іншими країнами колективного Заходу, посіла одне з перших місць серед когорти найбільш ворожих для Росії держав. Так, за даними опитування авторитетної російської державної дослідницької соціологічної організації «Левада-Центр» у жовтні 2015 р. 29% росіян назвали відносини їх держави із США ворожими, а ще 45% напруженими. У 2017 р. за результатами опитування цієї ж служби 68% росіян вважали США ворожою державою, Україну до числа таких держав відносили 29% росіян, а ЄС – 14% (*Vragi Rossii Levada-tsentr*, 2018).

У 2022 р. кількість росіян, котрі вважають головним недругом США, становила вже 76%. Україну до ворожих держав відносило 43% росіян – тобто кількісне зростання порівняно з 2017 р. є очевидним. Далі за рівнем недружності йдуть Великобританія та Німеччина, до яких відповідно негативно ставляться 39% та 32% росіян (*Druzia i vragi versii VTSIOM*, 2022).

Слід також говорити і про залежність рейтингу російського диктатора від внутрішньої та міжнародної ситуації. Зокрема простежено, що президентський рейтинг В. Путіна відзначається зростанням під час загострення внутрішнього протистояння в РФ чи збільшення напруженості на міжнародній арені та/або ж за умов так званої загрози національній безпеці. Різкі «стрибки» політичного й електорального рейтингу В. Путіна були прямо пов'язані з участю РФ у воєнних кампаніях у Чечні, Грузії та Україні й так званими її локальними перемогами, що було сприйнято в російському суспільстві не інакше, як процес відродження Росії у якості наддержави.

Саме жорстка реакція В. Путіна після влаштованої серії вибухів багатоквартирних будинків у Москві, Буйнакську та Волгодонську в 1999 р., що були влаштовані за участі ФСБ, забезпечила різкий стрибок його рейтингу (до 80 %) та перемогу на президентських виборах у березні 2000 р. вже у першому турі (*Goldman*, 2008: 323). Говорячи про більш сучасний період то за твердженням американського експерта В. Сперлінга, якщо ще в січні 2014 р. за діючого президента готові були віддати свої голоси лише 29% росіян, то з окупацією Криму у березні цього ж року (за даними Всеросійського центру вивчення громадської думки (ВЦВГД), звісно завищеними), рейтинг В. Путіна підвищився – із 60,6% у лютому до 82,3% наприкінці березня 2014 р. і до 89,9% у жовтні 2015 р. (*Sperling*, 2015).

З огляду на зазначене зауважимо, що окупація Криму набула переважно внутрішньополітичного змісту та була потрібною російському президенту насамперед для підвищення свого рейтингу серед російського суспільства. Останнє також дозволило В. Путіну повернути собі статус лідера, який урятував Росію від розпаду та повної поразки на міжнародній арені. Як стверджує відомий американський політолог Дж. Фрідман, імідж В. Путіна будується на жорсткій

зовнішній політиці, а стан економіки свідчить про те, що до інтервенції в Україну його рейтинги були не надто високими (Fridman, 2015).

Подібна ситуація простежується із початком повномасштабного вторгнення Росії до України 24 лютого 2022 р., адже згідно російської соціологічної агенції «Левада-центр» підтримка росіянами свого лідера у березні того року зростає до 83%, порівняно з січнем 2022 р., коли рейтинг його підтримки становив 69%. Не схвалювали діяльність В. Путіна на березень 2022 р. лише 15%, тоді як у січні того року їх кількість складала 29%. Також у березні 2022 р. 69% росіян були переконані, що їхня країна рухається й розвивається у вірному напрямку, тоді як у лютому таких було лиш 52% (Karlovskyi, 2022).

З масовими виступами, як зауважує американський професор К. Дарден, російська пропаганда дедалі більше характеризує опозиційні сили, як такі, що служать Заходу. ФСБ отримала дозвіл на застосування вогнепальної зброї, а керівництво РФ створило Росгвардію, що підпорядковується виключно президентові (Darden, 2017). До зазначеного варто додати, що В. Путін та його оточення боїться сили вулиці, оскільки вона наразі виступає єдиним інструментом усунення його від влади. Тим паче, російський лідер пам'ятає силу виступів у Дрездені у 1989 р., де він перебував тоді на резидентській службі як офіцер КДБ.

Після серії політичних арештів, зокрема М. Ходорковського, російський лідер став менш популярним на Заході, утім забезпечив підвищення свого рейтингу в Росії. Окрім розгрому нелояльної групи олігархів та задля підтвердження образу сильного лідера В. Путін активно обмежує вплив регіональних лідерів та виступи демонстрантів. Одним словом, через серію внутрішніх трансформацій В. Путін зміцнив міжнародний і геополітичний статус держави. Важко не погодитися з Дж. Шерром, який відзначає, що особистість В. Путіна для широких верств РФ ретранслюється у пропагандистському світлі, завдяки чому його образ постає в іпостасі сильного лідера-месії, що врятував Росію від розпаду, «підняв її з колін», вивів із хаосу (після десятиріччя ельцинської анархії), а також поборов олігархію і повернув державі законне місце на світовій арені (Sherr, 2013: 54).

Існує постійне пропагандистське нагнітання в суспільстві російськими провладними ЗМІ відчуття безальтернативності вибору існуючого політичного режиму, експлуатації існуючих у населення комплексів і фобій, більшість яких сформувалася ще в часи холодної війни. Адже пропагандистська робота підконтрольних владі ЗМІ, спрямована на формування образу В. Путіна як безальтернативного лідера. Паралельно за активної участі ЗМІ відбувається й створення ілюзії соціальної стабільності. Загалом внутрішньополітична ситуація в Росії, що визначає її зовнішню політику, залежить в однаковій мірі як від президента, так і, власне, самих росіян (Volkov, 2015).

Звертаючись до історичного досвіду, можна стверджувати, що прояв авторитаризму в Росії фактично не залежить від лідера, оскільки в цій державі завжди існувала потреба в «твердій руці», а тому В. Путін лише вміло скористався цим трендом і вдало використовує суспільні настрої в своїх геостратегічних цілях. Зрозуміло, що реалізація лідером будь-якої політики прямо залежить від наявності суспільного захиту на неї. В Росії склалась досить унікальна ситуація, адже з одного боку суспільство потребує сильного лідера і не менш сильної держави, водночас з іншого боку влада надто зацікавлена у забезпеченні суспільної підтримки реалізації експансіоністської стратегії та зміцнення своїх позицій і легітимізації на внутрішньому рівні. Такими чином, інтереси російського суспільства і влади у вигляді імпульсів «зверху» та «знизу» надто переплітаються. У свою чергу російське керівництво підігріває такі великодержавні суспільні настрої з допомогою пропагандистської діяльності підконтрольних йому ЗМІ.

Паралельно із забезпеченням підтримки стабільності рейтингу В. Путіна, Росія прагнула створити собі позитивний імідж як на пострадянському просторі, так і за його межами, використовуючи часто психологічний та інформаційно-

пропагандистський вплив. У цьому ключі також відбувається переписування та ревізія російської історії в контексті ідеологізації цивілізаційної місії Російської імперії та СРСР, а також прославлення російської воєнної героїки, що виявляються у встановленні монополії на перемогу у Другій світовій війні. РФ старанно експлуатує стереотипні радянські міфи про виключність СРСР/Росії у перемозі над фашизмом та у Другій світовій війні загалом, про що свідчить щорічне помпезне святкування Дня перемоги. Прикладом того є захід, відомий як «Марш безсмертного полку», проведення котрого окрім Росії забезпечують проросійські політичні сили і в низці інших пострадянських країнах. Організація таких заходів, здійснюється передусім з метою відродження своєрідної ідеологічної імперії на пострадянському просторі через культивування ностальгічних почуттів старших поколінь. Водночас, такі засоби передусім розраховані на мобілізацію етнічних росіян пострадянського простору та так званого російськомовного населення, які активно підтримують політику РФ (Medvedev, 2018).

Міф про Велику перемогу СРСР над фашизмом покликаний підкреслити найвеличніше досягнення в російській історії. День перемоги став одним із інструментів підтримки російської ідентичності, адже у травні 2021 р. 69% росіян вважали 9 травня найважливішим державним святом (9 Maia samyі populiarnyі grazdnik, 2021). У 2022 р., за даними ВЦВГД, ця цифра залишалася на такому ж високому рівні, адже 78% росіян вважали День перемоги як особисте свято. При цьому найбільш популярним це свято є серед росіян, що знаходяться у віковій категорії 60+ (Rossiiane nazvali samyі glavnyі, 2022).

На тлі вищезазначеного Україна стала для РФ справжньою «лабораторією» пропаганди для російського суспільства. Все це створює переваги для пропагандистського впливу РФ як на внутрішню аудиторію, так і на пострадянському просторі. Новинний контент зазначених соцмереж часто зацентрувався на інформації про економічний колапс в Україні, деградацію її державного апарату та збройних сил, розруху, зубожіння, міжусобиці кланів та бандитизм. Також значний відсоток новинного наповнення соцмереж спрямований на розпалювання ненависті до українців через асоціювання їх із нацизмом та фашизмом. У мережі «ВКонтакте» були створені чисельні групи, які концентрувалися довкола ідей Антимайдану. Російські інтернет-ЗМІ та проросійські громади в соціальних мережах маніпулюють інформацією, фотографіями та відео задля створення вкрай негативного образу України (Yagoshchuk, 2016).

Саме тому наукова й експертна громадськість дедалі частіше схиляється до думки, що розв'язання Росією війни проти України зумовлене насамперед внутрішньополітичними й пропагандистськими міркуваннями – не допустити Майдану в Росії (Motyl, 2015). Такими складовими внутрішньо- та зовнішньополітичного дискурсу є тиражування виразів на кшталт: «фашистська Україна», «Україна – маріонетка в руках Заходу», «українська маріонеткова влада, що тримається завдяки американським господарям» тощо (Kost, 2017). Саме подібні переконання, за твердженням відомого британського політолога українського походження Т. Кузьо, забезпечують російському режимові виправдання агресії проти України як «боротьби» з так званою русофобією; приєднання територій під приводом «захисту співвітчизників»; захист канонічної території російського православ'я, якою нібито є й Україна; невизнання України як повноцінної держави (*failed state*) та необхідність повернення її під контроль Росії (Kuzio, 2016).

На цьому тлі В. Путін та російські пропагандистські ЗМІ зображують українців у якості «колабораціоністів» та «народу-зрадника» під час Другої світової війни, який начебто не зробив жодного внеску в перемогу над Гітлером (Vahner, 2015). Тим часом пропагандистські наративи концентрувалися довкола акцентів на кшталт того, що українці – це несправжня нація, а тому не в змозі керувати власною країною та підтримувати власну державність, йшлося також про утиски російськомовних в Україні, передусім мовилося про «страждання» населення південного сходу України,

що є прямим наслідком діяльності «фашистської хунти у Києві». Російській пропаганді вдалося також переконати більшість своїх громадян про русофобський режим у Києві, який постав унаслідок державного перевороту за підтримки Заходу на тлі поширення так званих фашистських ідей. У той же час українських військовослужбовців позиціонували як військових «злочинців» (Shevko, 2021).

Доволі масштабним явищем стало тиражування наративів про те, що Південь України – це так звана Новоросія, яка разом із Кримом є віковичною територією Росії. Така інформація пропагандистського штибу була спрямована на внутрішню аудиторію задля формування відповідного порядку денного щодо підтримки й виправдання окупації Криму. Тези про Херсонес як Мекку російського православ'я та значимість повернення півострова як своєрідний реванш за поразку Росії у Кримській війні в 1856 р. є прямим тому свідченням. В. Путін досить вдало тоді зіграв на імперській ідентичності росіян. Зокрема, у виступі 18 березня 2014 р. з нагоди приєднання (спроби анексії) Криму він наголосив: «...Росія відчула, що її не просто обікрали, а пограбували. Забули про Крим, про базу ЧФ, про Севастополь... Мільйони росіян вмиють опинилися національними меншинами. Російський народ став одним із найбільш розділених народів у світі... А Росія опустила голову і змирилася із цією образою. Наша країна перебувала в такому важкому стані, що не могла захистити свої інтереси» (Vystuplenie Vladimira Putina, 2014).

Тим часом розіграв патріотичної карти з окупацією Криму та частини Донбасу базувався на пропаганді того, що Росія своїми діями врятувала російське населення від переслідувань українського націоналістичного режиму, а також відвернула розміщення бази НАТО на півострові, яке активно «розширюється на схід». В. Путін як збирач так званих істинно російських земель продемонстрував широким верствам, що повернення Криму «у рідну гавань» повернуло Росії статус наддержави. Саме це покликано було вселити росіянам відчуття впевненості за майбутнє своєї держави, а також розуміння того, що їх образи й приниження з боку Заходу лишилися позаду. З огляду на це, варто зауважити, що окупація Криму та частини Донбасу набула переважно внутрішньополітичного змісту та була потрібна російському президенту насамперед для чергового підвищення свого політичного рейтингу й популярності серед російського суспільства.

Окрім Криму (й зокрема Севастополя) та Донбасу до розряду сакральних міст Росія включила Київ як історичний центр Давньоруської держави з якою сучасна Московія намагається сформувати історичну тяглість, вважаючи себе прямою спадкоємицею Київської Русі. Прагнення монополізувати історичний період Київської Русі РФ прагне приписати ексклюзивну київську культурну спадщину московським князям. Це необхідно Росії й для обґрунтування так званої триєдності «братніх» російського, українського та білоруського народів, що вкотре підтверджує бачення нею східнослов'янського простору крізь імперські «окуляри». Такі наративи є основою для ширення пропаганди про те, що Україна (як між іншим і Білорусь) є частиною так званої історичної Росії, а тому нездатні до самостійного розвитку та формування власної державності. На цій основі через пропагандистські ЗМІ здійснюються інформаційні вкиди про «відсутність української мови», «неповноцінність української культури», «штучність української державності» тощо. Тим часом Росія тривалий час використовує низку міфів, пов'язаних з українським визвольним рухом 1940-х років, підтримуючи пропаганду про переслідування російськомовних в Україні у руслі «захисту народу Донбасу», «захисту етнічних росіян Криму» від можливого «геноциду» з боку українських «неонацистів». Все це мало легітимізувати діяльність РФ, спрямовану на захист співвітчизників за кордоном аж до військового вторгнення (Shevko, 2021).

Отже, Україна виступає для російського режиму своєрідним полем бою між Росією та Заходом, що активно нав'язується російському суспільству на державному рівні. Адже необхідність повернення України в лоно історичної Росії стало чи не головним рупором пропаганди Кремля. Росія постійно вдається до поширення

фейкової новинної інформації, що покладено в основу інформаційної війни, яка, в свою чергу, стала складовою як гібридної, так відкритої війни проти України. Підводячи окремі підсумки відзначимо, що з допомогою пропагандистської інформації в російському суспільстві роздувається ксенофобія й тероризм, дискредитується українське керівництво, Україна загалом й все, що пов'язане з нею. Загалом, підтримка подібних настроїв також необхідна російському політичному режимові задля мобілізації суспільства перед надуманими загрозами, а насправді з метою підтримки та виправдання зовнішньої агресії, передусім, проти суверенної України.

Стало зрозуміло, що ставлячи під сумнів територіальну цілісність низки пострадянських держав В. Путін у своїх численних промовах та публікаціях псевдоісторичного штибу окреслив стратегію для гібридної, а зрештою й відкритої воєнної агресії. Скажімо, у липні 2021 р. В. Путін опублікував статтю «Про історичну єдність росіян та українців» де як і режим часів Російської імперії він обґрунтовує концепцію триєдності російського народу, що утворює єдиний духовно-культурний простір історичної Русі. Один із головних акцентів статті вкотре зосереджено на штучності української державності, адже, за словами В. Путіна, сучасна Україна є дітищем радянської епохи й створювалася В. Леніним і більшовиками за рахунок територій тієї ж історичної (великої) Росії – передусім Донбасу і Криму. Більше того, російський керманіч вкотре твердить про українців і росіян як «один народ», а також про те, що лиш завдяки Росії Україна відбулася як незалежна держава. Також В. Путін наголошує на створенні Заходом за рахунок України так званої анти-Росії (Putin napysav stattiu, 2021).

Такий псевдонауковий опус російського диктатора був зведений у ранг державної політики Росії та, в значній мірі, формує її стратегічний наратив. Стаття також лягла в основу пропаганди щодо перегляду кордонів республік колишнього СРСР. В той же час вона зазнала адекватної критики з боку представників різних експертних та наукових кіл. Так, відомий американський історик Т. Снайдер розглядає цей пропагандистський та антиєвропейський опусний трактат В. Путіна як сценарій анексії України порівнюючи її з риторикою А. Гітлера напередодні аншлюсу Австрії (Stattia Putina pro "odyn narod", 2021). У свою чергу очільник Українського інституту національної пам'яті А. Дробович назвав статтю російського диктатора набором банальностей, перемішаною зі старими тезами антиукраїнської пропаганди (Drobovych vidpoviv na ukrainomovnyi tivir, 2022). У такому ж пропагандистському жанрі В. Путін виступив у перший день російського повномасштабного вторгнення заявивши, що Україна цілком і повністю була створена Росією, а тому якби не є суверенною та незалежною державою. Тим самим господар Кремля виголосив тези *casus belli* для перекроювання кордонів України та подальшого її повного захоплення.

З початком відкритої агресії РФ проти України 24 лютого 2022 р., яка була розпочата під приводом так званої денацифікації й демілітаризації, а також «захисту» населення Донбасу, кількість росіян, котрі підтримували воєнні дії проти України склала у середньому біля 70%, тоді як кількість тих, хто не підтримував вторгнення дорівнювала лише 21% на тлі дев'ятивідсоткової невизначеності решти. Згідно опитування «Левада-центру», станом на кінець грудня 2022 р. війну в Україні підтримувало 71% росіян, а кількість прихильників переговорів в останні місяці 2022 р. постійно знижувалася і склала на грудень того ж року – 40% (Labiak, 2022).

Окрім тих хто беззаперечно підтримує так звану воєнну спецоперацію Росії існують і дві інші соціальні групи: 1) ті хто засудив війну; 2) ті хто не визначився, адже не знали, чи не знають правди. За рік війни соціологами різних рівнів з'ясовано, що значна частина росіян, з тих які підтримують війну не є її стійкими прихильниками, а швидше покійно йдуть за режимом у його злочинах. Російська суспільна думка у чималій мірі представлена й лідерами думок, адже значна кількість російських діячів науки та культури підтримали відкриту агресію проти

України. Така когорта російського істеблішменту активно підтримує діючий авторитарний путінський режим з метою отримання різного роду преференцій, передусім – матеріальних.

Попри тих, хто стоїть на службі російському режимові, є й частка лідерів, думки, сумніви яких щодо доцільності воєнних дій проти України лише наростають. Адже паралельно існує й так звана інша Росія, представлена позицією низки знакових діячів культури на кшталт Л. Ахеджакової, А. Макаревича, А. Пугачової, Ю. Шевчука тощо. Поряд із зазначеними персонами можна згадати й опозиційних російських політиків, як от: А. Зубова, А. Ілларіонова, Г. Каспарова, О. Навального, І. Пономарьова, Г. Явлінського та ін. Саме на цю так звану іншу Росію може орієнтуватися та абсолютна меншість росіян, яка категорично не підтримує та засуджує російську агресію. Виходячи з цього на сьогодні важко визначити чіткі відсоткові пропорції щодо частки росіян, які прямо й беззаперечно підтримують бойові дії Росії проти України.

Зауважимо, що дані стосовно значної суспільної підтримки росіянами війни проти України є доволі відносними. Адже слухним при цьому є заувага експертів з приводу того, що довіряти соціологічним опитуванням в авторитарних суспільствах є недоцільною річчю. Справа в тім, що пересічні громадяни здебільшого побоюються висловлювати свою думку, а тому рівень підтримки війни в Україні росіянами може бути, певною мірою, завищеним. Скажімо, за твердженням британської розвідки, яка посилається на закриті соціопитування, війну проти України у вересні–жовтні насправді підтримували лише 25% російських громадян, тоді як 55% виступали за мирні переговори. Утім, соціологічним організаціям слід би додатково визначити серед цієї частки росіян ще й той відсоток, що відверто не підтримує бойові дії в Україні. Також часткова мобілізація, оголошена в РФ у вересні 2022 р. знизилася підтримку росіянами воєнних дій в Україні на 7% порівняно з березнем того ж року (Brytanska rozvidka z'iasovala, 2022).

Згідно інших джерел (на кшталт російського Фонду «Суспільна думка»), з оголошенням часткової мобілізації у вересні 2022 р. рівень однозначної підтримки продовження війни проти України впав серед росіян до 34%, однак із її завершенням у листопаді такий рівень підтримки повернувся на вихідне положення – тобто до близько 40% (Pecheniuk, 2022). Останнє також підтверджують і дослідження «Левада-Центру», згідно з якими однозначна підтримка війни проти України в російському суспільстві зросла з 41% у грудні 2022 р., до 45% у січні 2023 р. (Sered rosiian zrostaie pidtrymka viiny, 2023).

Також за результатами опитування у Москві 36% респондентів оцінили воєнну операцію в Україні негативно. До того ж рівень такої підтримки знижується пропорційно до вікових категорій. Тож, чим молодші респонденти тим негативніше вони оцінюють перебіг воєнної кампанії в Україні. Адже, за даними російської компанії *Russian Field* у тій же Москві 40% опитуваних, які оцінили негативно російську воєнну кампанію в Україні, представляти віковий діапазон – 27-40 років (Nastrii rosiian, 2022). Більше того, переважна більшість пересічних росіян, які підтримали так звану спецоперацію в Україні, не висловили при цьому ствердого бажання приймати в ній безпосередню участь як мобілізовані.

Дослідницькою організацією «Левада-Центр» встановлено, що найбільша підтримка війни проти України простежується серед старшої вікової групи росіян – 50+, адже частка таких, що виступили ствердно за продовження війни склала 85%. Примітно, що стосовно підтримки війни чи переходу до початку переговорів, суспільство РФ упродовж останніх місяців розділилося практично порівну. Тобто за продовження бойових дій виступило близько половини респондентів – 48%, тоді як за мирні переговори висловилося 44%. Перша позиція абсолютно переважає серед вікової групи 50+, тоді як за мирні переговори виступають особи у групах 18-24 та 25-39 років (Kulinich, 2022).

Також за результатами всеросійського телефонного опитування кількість

упродовж березня–жовтня 2022 р. кількість росіян, які ствердно відповіли на питання – «Якщо би у вас була можливість повернутися в минуле і відмінити рішення про початок воєнної операції, ви б це зробили чи ні?» – збільшилася з 28% до 33%, а кількість тих хто дав негативну відповідь на це поставлене питання навпаки зменшилася – з 57% до 51% (Nastrii rosiian, 2022). Загалом такі взаємні коливання є незначними, утім, попри тиск з боку путінського режиму, все ж намічаються певні тенденції до незначного прозріння російського населення у його ставленні до розв'язаної війни Росії проти України. У той же час, понад 60% респондентів, підтримали б як рішення В. Путіна щодо нового наступу на Київ, так і зупинку війни та укладення миру з Україною. Це є свідченням того, що росіяни надто підкоряютьсяправлячому режиму.

На цьому тлі Кремль постійно поширює інформацію у ЗМІ про наступ ЗСУ на Белгородську область з метою підтримки необхідного рівня тривоги в суспільстві задля виправдання подальшого продовження війни. Таким чином, результати соціологічних опитувань напряму залежать від порядку та сутності поставлених питань, а також частоти використання вибіркового дослідницького методу. Тим часом слід зауважити, що хоча в Росії й існує запит на імперську політику серед широкого суспільного загалу режим В. Путіна можна схарактеризувати як персоналістську автократію, а тому вона не критично залежить у своїх діях від настроїв і підтримки населення. Відтак, можна стверджувати, що еліти й населення, взяті путінською верхівкою у політичні заручники, не мають якогось вагомого впливу на прийняття рішень. При всьому постає одне важливе питання, якщо В. Путін готовий вести тривалу війну, однак чи готові таку війну вести росіяни? Адже імперський запит та амбіції російського суспільства навряд чи виправдовуються гіркими реаліями – сотнями тисяч скалічених та загиблих росіян.

Висновки. Таким чином, посилення імперських настроїв в російському суспільстві зростало по мірі зміцнення авторитаризму з приходом до влади В. Путіна. Імперська суспільна свідомість підкріплювалася медійним інформаційним потоком про відновлення впливу Росії на всьому пострадянському просторі. Завдяки своїй імперській (євразійській) сутності та пропагандистським маніпуляціям російське суспільство більшою мірою переймається зовнішньополітичними успіхами своєї країни, аніж повсякденним соціальними проблемами. У свою чергу російське політичне керівництво заручається потужною підтримкою широких суспільних верств у провадженні агресії на пострадянському просторі, що водночас дозволяє йому забезпечувати високі політичні рейтинги. Тож інтереси російського суспільства та влади у вигляді дій «зверху» та імпульсів «знизу» тісно переплітаються.

Пропагандистський штамп щодо приналежності до РФ частини територій сусідніх держав несе регіональні загрози, які перманентно виражаються в загарбницьких воєнних діях Росії, а також породжує ризики для міжнародної безпеки через можливе подальше розширення глобального експансіонізму. З'ясовано, що ключовим об'єктом геостратегічних інтересів РФ була й залишається Україна, а відтак пропагандистський наратив як владних структур, так і ЗМІ зводиться до того, що Україна є «окупована» Заходом. Водночас суспільній думці нав'язується пропагандистське кліше про перетворення України на так звану анти-Росію. В. Путін для виправдання своїх претензій на території України вдається до псевдоісторичної риторики про віковічну єдність українського і російського народів. Саме такі імперативи стали однією з відправних точок відкритої агресії Росії проти України 24 лютого 2022 р., яка заручається підтримкою близько 70% російського населення.

REFERENCES

Absurdno vvažhaty, shcho Rosii shchos zahrozhuie: Sallivan pro chervovi vypravdannya Putina. (2023, February 21). *RBK-Ukraina*. Retrieved from <https://cutt.ly/c7caN7l> [in Ukrainian].

- Blok NATO razoshelsia na blokpakety. (2008, April 7). *Kommersant*. Retrieved from <https://cutt.ly/i7ca3oD> [in Russian].
- Brytanska rozvidka z'iasovala, skilky rosiian pidtrymuiut viinu proty Ukrainy. (2022, December 4). *Ekspreso*. Retrieved from <https://cutt.ly/17ca5FX> [in Ukrainian].
- Darden, K.** (2017, December 11). Rossiia beret revansh vneshnie ugrozy i reaktsii rezhima. *Inosmi*. Retrieved from <https://cutt.ly/37csyjf> [in Russian].
- Drobovykh vidpoviv na ukrainomovnyi tvir Putina "pro yednist ukrainsiv i rosiian" statteiu "Pro istorychnu yednist v tiurmi narodiv tatarskoiu movoiu". (2022, August 2). *Espreso*. Retrieved from <https://cutt.ly/g7csoEj> [in Ukrainian].
- Druzia i vragi versiia VTSIOM. (2022, August 31). *Polit Ru Novosti*. Retrieved from <https://cutt.ly/W7csfD4> [in Russian].
- Fridman, Dzh.** (2015, March 18). Utseleet li V. Putin. *Inosmi*. Retrieved from <https://cutt.ly/x7csjLG> [in Russian].
- Goldman, M.** (2008). Moscow's New Economic Imperialism. *Current History*, 107 (711), 322-329 [in English].
- Hutchings, S. & Szostek, J.** (2015). Dominant Narratives in Russian Political and Media Discourse during the Ukraine Crisis. in: Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives (Eds. Pikulichka-Wilczewska A., Sakwa R.). *E-international Relations*. Retrieved from <https://cutt.ly/77csQCz> [in English].
- Karlovskiy, D.** (2022, March 30). 83 % rosiian pidtrymuiut Putina – Levada-Tsentr. *Ukrainska Pravda*. Retrieved from <https://cutt.ly/Z7csTpy> [in Ukrainian].
- Kost, I.** (2017). Rosiiska propahanda v Ukraini yak informatsiina skladova konfliktu. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriia "Politychni nauky"*, 17. Retrieved from <https://cutt.ly/U7csDzF> [in Ukrainian].
- Kulinich, I.** (2022, September 2). Stalo vidomo, skilky rosiian pidtrymuiut viinu proty Ukrainy cherez piv roku pislia yii pochatku. *Obozrevatel*. Retrieved from <https://cutt.ly/W7csHmP> [in Ukrainian].
- Kuzio, T.** (2016). Nationalism and authoritarianism in Russia: Introduction to the special issue. *Communist and Post-Communist Studies*, 49 (1), 1–11. Retrieved from <https://cutt.ly/A7csZW4> [in English].
- Labiak, I.** (2022, December 24). Bilshist rosiian nadali pidtrymuiut viinu proty Ukrainy: detali sotsopytuvannia, *TSN. Svit*. Retrieved from <https://cutt.ly/O7csVqC> [in Ukrainian].
- Lebedeva, M.** (2009). Vyshee obrazovanie kak potentsial miagkoi sily Rossii. *Vestnik MGIMO-Universiteta*, 6, 200-205 [in Russian].
- 9 Maia sami populiarni prazdnik v nashei strane. (2021). *VTSIOM*. Retrieved from <https://cutt.ly/f7cs18D> [in Russian].
- Magun, V.S.** (2006). *Grazhdanskie etnicheskie i religioznye identichnosti v sovremennoi Rossii*. Moskva: Izd-vo In-ta sotsiologii RAN [in Russian].
- Medvedev, D.** (2018). Pamiat o Velikoi Pobede obiediniaet grazhdan Sodruzhestva. *Mir 24 TB*. Retrieved from <https://cutt.ly/R7cs84X> [in Russian].
- Motyl, O.** (2015, February 20). Strakh Putina pered Maidanom buv ratsionalnym. *Zbruch*. Retrieved from <https://cutt.ly/p7cs6zX> [in Ukrainian].
- Nastrii rosiian: tryvoha do kintsia. (2022, December 1). *Ukrinform*. Retrieved from <https://cutt.ly/O7cdwxN> [in Ukrainian].
- Pecheniuk, A.** (2022, January 17). Riven pidtrymky viiny u RF znovu pidskochoyv, rosiiany sterpliat shche odne kolo mobilizatsii. *WSJ. UNIAN*. Retrieved from <https://cutt.ly/Z7cdtPo> [in Ukrainian].
- Putin napysav statti pro "istorychnu yednist rosiian i ukrainsiv": holovni tezy. (2021, July 12). *Slovo i Dilo*. Retrieved from <https://cutt.ly/o7cdquo> [in Ukrainian].
- Rosiiane nazvali sami glavnyi prazdnik (2022). *Pobeda RF: Rossiyskoe informatsyonnoe agentstvo*. Retrieved from <https://cutt.ly/g7cdoyv> [in Russian].
- Sered rosiian zrostaie pidtrymka viiny v Ukraini – "Levada-tsentr". (2023, February 2). *ZN, UA*. Retrieved from <https://cutt.ly/R7cdhWH> [in Ukrainian].
- Sherr, Dzh.** (2013). *Zhestkaia diplomatiia i miagkoe prinuzhdenie rossiiskoe vliianie za rubezhom per s angl*. Kyiv: Zapovit [in Russian].
- Shevko, D.** (2021). Mistse Ukrainy u stratehichnykh normatyvakh Yevropy. *Knowledge, Education, Law, Management*, 8 (44), 2, 86-96. Retrieved from <https://cutt.ly/b7cdzip> [in Ukrainian].

-
- Shevtsova, L.** (2014, November 17). Tri glavnykh tseli Putina v Ukraine. *New Voice*. Retrieved from <https://cutt.ly/q7cdYRV> [in Russian].
- Sperling, V.** (2015, November 5). A Case of Putin Envy. Behind the Obsession with Russia's Leader. *Foreign Affairs*. Retrieved from <https://cutt.ly/c7cdAvG> [in English].
- Stattia Putina pro "odyn narod" ye stsenariiem anshliusu Ukrainy – Timoti Snaider. (2021, September 13). *Istorychna pravda*. Retrieved from <https://cutt.ly/l7cdD9A> [in Ukrainian].
- Strategiia XXI: versia dlia obsuzhdeniia. (2014, January 21). *Sovet po vneshnei i oboronnoi politike*. Retrieved from <https://cutt.ly/w7cdJrh> [in Russian].
- "Syndrom oblozhenoii fortetsi": kudy Putin vede krainu? (2015, November 9). *Krym. Realii*. Retrieved from <https://cutt.ly/H7cdLbn> [in Ukrainian].
- Vahner, O.** (2015, January 10). Proekt ukrainskykh istorykiv rozvinchuie istorychni myfy rosiiskoi propahandy. *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://cutt.ly/K7cdCsW> [in Ukrainian].
- Volkov, D.** (2015, July 2). Reiting V Putina realnost ili vymysel sotsiologov? *Carnegie Endowment for International Peace*. Retrieved from <https://cutt.ly/O7cfwVv> [in Russian].
- Vragi Rossii (2018, October 1). *Levada-tsentr*. Retrieved from <https://cutt.ly/P7cfptx> [in Russian].
- Vystuplenie Vladimira Putina po voprosu priniatii Kryma v sostav Rossii. (2014, March 18). *Gazeta kultura*. Retrieved from <https://cutt.ly/N7cfdJx> [in Russian].
- Yaroshchuk, O.** (2016). Informatsiinyi prostir Ukrainy za ostanni dva roky proishov perevirku na tsilisnist. Retrieved from <https://cutt.ly/E7cfhXp> [in Ukrainian].